

СПОСОБНОСТИ

Понятие за способности.

Б. Теплов отделя следните три основни признака на способностите:

- Под способности се разбират индивидуално-психологическите особености, отличаващи един човек от друг.
- Способностите включват тези индивидуални особености, които имат отношение към успешното изпълнение на всяка дейност.
- Способностите не са идентични на знанията, уменията и навиците, които са вече изградени в конкретната личност.

Определение: Индивидуално-психологически особености на личността, които са условие за успешно изпълнение на която и да е дейност.

Специалните способности са психологически особености на личността, които представляват условията за успешно извършване на определена дейност.

Сензитивна възраст – присъщ за определена възраст период на оптимално съчетание на условията за развитие на определени психични свойства и процеси.

Способностите условно се разделят на:

Потенциални способности - Не се реализират в непосредствената дейност, но се активират при промяна на социалните или други условия.

Актуални способности – Разгръщат се и се развиват при настоящите условия, в хода на реализиране на дейността.

Генезис на способностите.

В исторически план, още Платон говори за **биологическата детерминираност** на способностите – генетично унаследени особености на индивида. Обучението и възпитанието могат единствено да повлияят върху скоростта и времето на тяхното проявление, но по принцип не ги променят или отменят. Концепцията за наследствения характер на способностите се свързва и с възгледите, свързващи способностите у човека с **масата на неговия мозък**. Масата на мозъка у възрастния е средно около 1400 г. Проучванията показват, че съществува връзка между по-високата маса с изявени способности (талант) – у Тургенев е 2012 г., при Байрон – 1800 г. Но други данни опровергават това твърдение – най-тежкият мозък 3000 г. е открит при умствено изостанал индивид.

Друга теоретична концепция, свързана с генетичното унаследяване на способностите, е **френологията**. Нейният основател Ф. Гал прави опит да свърже психичните особености с формата на черепа. Основната идея е, че кората на мозъка съдържа множество центрове, във всеки от които е локализирана определена способност на индивида. На тази основа Гал разделя човешкия мозък на 27 участъка (способности за музика, поезия, живопис, честолюбие, храброст и др.). Изследванията

опровергават идеята, че човешкият череп по правило определя т.нар. умствени и нравствени способности. В същото време Гал прави важно научно предположение за локализацията на функциите в кората на главния мозък, в последствие потвърдено в разработките на Фрич и Хитциг. Един от известните последователи на наследствената теория е Галтон, обясняващ наследствените способности, изхождайки от принципите на еволюционната теория на Ч. Дарвин. Анализирайки автобиографиите на известни личности, Галтон достига до извода, че човешката природа закономерно води до унаследяване на надареност, умствени и физически изявени качества и особености. Продължавайки идеята, Коте през ХХ в. прави съпоставка на надареността при известни личности (около 400 човека), която свързва с наследствения фактор (предавана през поколенията) и която описва в енциклопедичен речник. Напр. фамилията Бах дава около 60 музиканта, 20 от които изявени; Прабабата на Толстой (Олга Трубецкая) и прабабата на Пушкин (Евдокия Трубецкая) са сестри; роднини са Шилинг и Хегел и т.н.

Друга концепция, свързана с биологическата същност на способностите, е тази за близнаците. Направените проучвания показват висока корелационна зависимост (0.8-0.7) на способностите в кръга на монозиготните (еднояйчните) близнаци и по-ниска (0.4-0.5) при братя и сестри. В потвърждение на теорията е наличието на цели династии художници, музиканти, артисти, поети, учени.

Другата теория, която категорично се разграничава от теорията за наследствеността е теорията за първостепенната роля на **обучението и възпитанието** при изграждане на способностите. Още XVIII в. Халвеций прокарва идеята, че посредством възпитанието може да се формира гениалността. За влиянието на подобни въздействия са опитите да се развият способности и у деца, които са отраснали в социална изолация. Теорията утвърждава твърдението, че у всеки индивид може да се изградят едни или други способности, следствие на преднамерени и целенасочени въздействия.

Структура на способностите.

Всяка човешка дейност има сложна структура. Структурата на способностите се определя от изискванията на конкретната дейност.

Т. напр. музикалността се състои от следните способности: музикален слух, музикално-ритмично чувство и способност за изграждане на слухова представа. В структурата на литературните способности се включват: високо ниво на развитие на естетическите чувства, наличие на ярко изявена нагледно-образна памет, чувство за езика, богата фантазия, задълбочен интерес към човешката психика, потребност от самоизразяване и т.н.

В структурата на всяка способност се съчетават общата (универсална) и специалната (за конкретната дейност) способност.

Общи способности: Общуване, Учене, Творчество

Специални способности: Теоретични и практически (музикални, литературни, математически и др.)

Надареност.

Общите способности често се назовават като надареност. Надареността може да се проявява в различни сфери на човешката дейност: интелектуална, академична (учебна),

творческа, художествена, в общуването (лидерство), в психомоториката. Надареният човек се отличава с: внимателност, организираност, постоянна готовност към извършване на определена дейност, настойчивост за достигане на целта, трудолюбие, интелект, по-висок от средния.

Надарените проявяват изключително упорство в областта на своите интереси. Нерядко още в детството се наблюдава влечение към ученето, нужда от умствено натоварване, засилен интерес към различни области от познанието. С постъпване в училище такива деца с лекота анализират, правят изводи, обобщават, с лекота усвояват новото знание и изпреварват връстниците си. Тази група, с ускорено умствено развитие, се обозначава като надарени деца.

Деца с изключителни умствени възможности (могат още на 12-13 год. възраст да постъпят в университет) са *вундеркинди*. В. Юго е пример за такъв случай – на 15 год. получава почетно признание от Френската академия. Грибоедов постъпва на 11 год. в Московския университет. Специфичната надареност се проявява в определена насоченост на интересите, които се определят като водещи, а другите – като помощни. Активното занимание в рамките на една област може да доведе до изоставане в друга, която осъзнато или не може да се компенсира. По този начин се развива вътрешният потенциал на личността.

Способности и творчество.

НИВА НА СПОСОБНОСТИТЕ. Способностите се различават както по качество и количество, така и по ниво и мащабност. Особено високото ниво на способностите се свързва с понятия като “талантливост”, “майсторство”, “гениалност”.

Майсторството се разглежда в кръга на конкретна дейност, която изисква подчертано количество и напрежение на полагаания труд, висока репродуктивност, усъвършенствани умения и навици, производителност и творчески решения.

Талантът, свързан отново с дейностите, определя проявата на новаторство и нестандартност. Свързва се със специалните способности. Талантът съчетава способностите (отделната високо развита способност не се определя като талант). Т.напр. хора с изключителна памет не могат да бъдат определени като талантливи.

Най-високата степен на развитие на способностите е *гениалността*. За гениалност се говори тогава, когато творческите достижения на личността представляват епоха в живота на обществото и развитието на културата. За гениални в развитието на човечеството са признати едва 400 човека (едни от тях – Л. да Винчи, Р. Декарт, М. Ломоносов). Теорията за “патологичността” на гения, приема, че гениалността е свързана с определени нарушения на психиката (проявата на гениалността уподобява параноидните симптоми). В противоречие на това схващане е идеята, че човешкият мозък функционира пълноценно (при нормално функциониране активни са само 3-5% от 15 милиарда мозъчни клетки). Трудността за обяснение на гениалността произтича и от обстоятелството, че появата на такъв феномен се свързва с ръста в развитието на обществото.

Особено място в психологията имат *творческите способности*. Те изискват високо ниво в независимите съждения. Творецът не е подчинен на конформистки

реакции, притежава смелостта да постави проблем и открито да търси решението му, възприема онази част от информацията, която му е необходима за интересите и аналитичните му умения. Способен е да види, онова, което околните не виждат; развива “проблемно ориентирана” наблюдателност; еkleктичен е, любознателен и се стреми към обединяване на данни от различни сфери на познанието; с лекота генерира идеи; притежава нестандартно мислене; демонстрира постоянна готовност на паметта; устойчива воля и вдъхновение.

Патология на способностите.

Патологичното понижаване на способностите се наблюдава при умствената изостаналост. Четирите степени на умствената изостаналост (лека, умерена, тежка и дълбока) по различен начин засягат развитието на способностите. За умствена изостаналост се приема IQ по-ниска от 70%. Засягането на способностите се проявява спрямо ежедневните дейности, социалните умения, обслужването, усвояването на академичните знания.

Способности и избор на професия.

Важно място при избора на професия имат способностите. Така възниква понятието “професионална пригодност”, което има измерителни характеристики. Климов предоставя 4 степени на професионална пригодност:

- ◆ 1 степен – непригодност към определена професия. Може да има временен или устойчив характер;
- ◆ 2 степен – интерферентна пригодност към някаква професия, индивидът няма противопоказания за изпълняване на определена професия, но и не показва специални данни за изпълнение на конкретна;
- ◆ 3 степен – индивидът показва способности за справяне с определена професионална област – демонстрира лични качества, които съответстват на изискванията за извършване на определена трудова дейност;
- ◆ 4 степен – призвание за упражняване на определена професия – високо ниво на професионална пригодност.